

OROSZ LÁSZLÓ*

A MÜNCHENI SÜDOST-INSTITUT LÉTREHOZÁSA ÉS ELSŐ ÉVEINEK MAGYAR KAPCSOLATAI (1930–1936)

THE MUNICH-BASED SÜDOST-INSTITUT'S FORMATION AND ITS HUNGARIAN RELATIONS IN THE EARLY YEARS (1930–1936)

ABSTRACT

If we take a look at the Horthy era's Hungarian-German political science relations, at every turn we encounter endeavors of the Munich-based Südost-Institut, which was the most important institute specializing in research related to the so-called „Südostraum” region. Researching the history related to the institute's formative years, we may come to the conclusion that through the early to mid-30's, the Südost-Institut's profile was less concerned with academic / research pursuits than with politically-driven undertakings, and as a result, the foundation was lacking to have referred to it credibly as an „academic institute”. We may cite as sufficient evidence either the institute's network of predominantly „Völkisch” organizations, its population policy-themed lecture series, or even the preparatory courses and the information found in the associated materials and brochures, as well as their professional quality, wording, and target audience. The arrival of Fritz Valjavec at the institute (autumn 1935) would mark a definitive break, from which point there was not only a change in the institute's personnel, but also a fundamental change in direction concerning research priorities, publication structure and international networking (mainly in the direction of the Danube region). Taken together, these justify our referring to a new era for the institute and southeastern research from the mid-30's on.

1. Bevezetés

Az „Újragondolt negyedszázad” című – 2008 óta megrendezésre kerülő – konferenciasorozat a két világháború közötti időszak számos kérdésének új szellemiségű megközelítése mellett annak lehetőségét is megteremtette, hogy a Horthy-korszak magyar–német tudománypolitikai kapcsolatainak tárgykörére is nagyobb figyelem irányuljon. A szóban forgó vizsgálatok vonulatába illeszkedve választa fel e sorok írója a korábbi tanácskozások során a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatását a kor Magyarországon,¹ majd pedig – a másik felet is megvizsgálva – a korabeli német tudomány szemszögéből próbált magyarázatot, illetve indíttatást keresni arra, hogy miért is igyekezett radikálisan új módszerekkel és terminológiával közeledni térségünkhöz Németország „harcoló tudománya”, valamint hogyan próbált a különböző tudományos diszciplínák felhasználásával intellektuális fegyverzetet kovácsolni a területi revízió érdekében.²

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a „Südostraum”-nak nevezett térség³ (vagyis a Reich délkeleti határai mentén elterülő, az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakult és a Balkánnal kiegészített terület) kutatására szakosodott legfontosabb intézmény korai időszakát végigkísérje. Azért nem az egész időszakot, hanem egy cezúra húzásával csak az 1936-ot megelőző korszakot, mert az intézmény életében és profiljában jól láthatóan döntő változást hozott – a korábbi előadásokban már többször felidézett, a német délkelet-kutatás egészére alapvető

* Dr. PhD Orosz László tudományos főmunkatárs – Veritas Történetkutató Intézet, Budapest.

hatást gyakorló – Fritz Valjavec⁴ munkába állása. A magyarországi gyökerű, Budapesten iskolázott, de a hazai német mozgalom bizalmi embereként Németországba átkerült, és ott végérvényesen letelepedett kultúrtörténész egész munkássága az egyen-súlyozásról szólt: az egyen-súlyozásról, mégpedig nemzetiszocialista kapcsolatrendszere, önnön „südosddeutsch” identitása és végül a valóban tudományos megalapozottságú, korrekt szakmaiság hármasságában. Valjavecnak, e vitathatatlanul felkészült, ám a német célok iránt is feltétlen elhivatott tudósak, a délkelet-kutatás vezető személyiségének köszönhette a legtöbbet a Südost-Institut, ő tette azt „politikai” helyett „tudományos” bázissá; ezt végső soron a munkásságát vizsgáló utódok sem igen vitatják, még ha náci múltja iránt kérlelhetetlenül kritikusak is.⁵

Aligha férhet kétség ugyanis ahhoz, hogy ő és intézete is átpolitizált tudományosságot folytatott, sem pedig ahhoz, hogy e tudományosság számos exponense a nemzetiszocialista keleti politikát revíziós politikaként értelmezte (félre), melynek keretében e tudósok „csaknem magától értetődő segítő és legitimációs funkciót” gyakoroltak, s így az ellenséges népiséggel szembeni „tudományos elhárító harc” eszközeül szolgáltak.⁶

2. Az intézet megalakulása

A délkelet-európai térség és népei tekintetében e feladatkör ellátására volt hivatott a müncheni Südost-Institut.⁷ 1930. június 23-án megszületett Alapító Okirata az intézményt működtető alapítvány céljaként „a német nyelvterület déli és délkeleti részén kialakult népiség és kultúra alapjainak tudományos kutatásával foglalkozó intézet létrehozását és üzemeltetését” határozta meg.⁸ A Südost-Institut tudományos karaktert hordozó intézmény volt, ám létrehozása során döntő szempontként jelentkezett a politikai szükségszerűség. Mindez tükröződik a tulajdonképpeni iniciátor, „a német tudomány egységfrontjának” kiépítésére törekvő, illetve „a német tudományt a célirányos 'Deutschtumsarbeit' érdekében fölrázni” kívánó birodalmi belügyminisztérium azon tervében, mellyel a bajor állam oktatási és kultuszminisztériumát kereste meg „egy a délkeleti térségre irányuló tudományos elhárító-intézet létrehozása” érdekében. A bajor kormányzat nyitottnak mutatkozott a felvetésre és hamarosan maga állt elő az intézet leendő vezetőjének személyére vonatkozó javaslattal. Karl Alexander von Müller professzor⁹ nemcsak a müncheni egyetem oktatójaként és kiváló történészként szerzett magának tekintélyt, de konzervatív politikai magatartása is tökéletesen illeszkedőnek mutatkozott a felállítandó intézet nyilvánvalóan nacionalista szellemiségéhez.¹⁰

A sikeres előkészítést követően a Südost-Institut hivatalos megnyitására 1930. november 28-án került sor. A megnyitó beszédek a kinevezett vezető, Karl Alexander von Müller, valamint a nagynémet hitvallását sosem véka alá rejtő innsbrucki történész (az egyetem későbbi rektora), Harold Steinacker¹¹ tartotta. A rendezvényen a sajtó képviselői is jelen voltak, így aztán lefolyásáról pontos képpel rendelkezünk. A Münchener Zeitung 1930. november 30-i tudósítása szerint Müller érzékletesen festette le, miként terül el körös-körül Németország mentén az elszakított vagy épp önálló területek széles övezete, amelyekben számbelileg a Birodalom német lakosainak egynegyede él. Ebben a helyzetben az újabban rendkívül felerősödött „német közösségi érzés” gondolatát ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. Steinacker pedig előadásában (Österreich und die deutsche Südosstfront címmel) egy német uralom alatti Mitteleuropa vízióját rajzolta föl, amelybe betagolandónak ítélte Délkelet-Európát. A megszólalók ünnepi gondolatai hűen tükrözték az induló intézet eszmei hátterét.¹²

Bátran állíthatjuk, hogy a Südost-Institut profilját alapvetően meghatározó – már említett – Fritz Valjavec munkába állásáig (1935. október) az intézeti munka, a tudományos tevékenység háttérbe szorulásával, túlnyomórészt politikai természetű volt. Két munkatársa, a történész Kurt Trampler¹³ és a germanista Bruno Schweizer¹⁴ előadásokat tartott,

„felvilágosító” kurzusokat vezetett, harcos szellemiségű brosrákat jelentetett meg és persze kapcsolatokat épített ki más, rokon indíttatású tudományos intézetekkel, illetve a népi-ségi szerveződésekkel. Utóbbit annál is könnyebben teheték, minthogy mindketten más szervezeteknél is alkalmazásban álltak: Trampler a Bund Deutscher Osten-nél,¹⁵ Schweizer pedig a müncheni Deutsche Akademie-nél.¹⁶ A későbbi évek során kiteljesedő „kämpfende Wissenschaft”¹⁷ (vagyis a tudományosan fundált politikai harc) az intézet felállítását követően azonnal lehetőséget kapott arra, hogy bemutassa eszköztárát. Már az 1930/31-es tanév őszi szemeszterében előadássorozatot szervezett a Südost-Institut, melynek keretében referátumok hangzottak el „A németiség kulturális jelentősége Délkelet-Európában”, „A németiség az al-dunai országokban”, „A németiség az alpesi térségben”, „A németiség Cseh-szlovákiában”, és „A bajor keleti határok veszélyeztetett helyzete” címmel. A rákövetkező félév során (vagyis az 1931-es tavaszi szemeszterben) folytatódtak a rendezvények, ily módon további előadások következtek „Az Alpok és a Duna térsége a német nép sorsában”, „A németek sorsa a dunai monarchia felbomlása során”, „Osztrákság és birodalmi gondolat a történelem sodrában”, „A bajor törzs kiterjedése és kulturális teljesítménye Délen és Délkeleten”, valamint „A németiség jogi és tényleges helyzete az utódállamokban és Olaszországban” címmel.¹⁸ A témaválasztásokból, s egyáltalán a címekben is előforduló szóhasználatból (Gefahrenlage, Kulturleistung, Grenzkampf) világosan előtör a referálók idomulása olyan „modern” eszmékhez, mint a Volkstum-gondolat és a „Blut und Boden” ideológia, végeredményben pedig a nemzetiszocialista eszmeiség jelenléte is tetten érhető, hisz némelyik előadóról (ilyen pl. a földrajztudós Karl Haushofer,¹⁹ a „német geopolitika atyja”, a „Lebensraum”-fogalom elterjesztője) pontosan tudjuk, hogy már jóval az 1933-as hatalomátvételt megelőzően is az NSDAP lelkes támogatója volt.

A Südost-Institut által szervezett előadássorozat egymást követő referátumai odahaza sikert arattak, és egyetemi hallgatók seregeit vonzották, külföldön azonban az agresszív és revansista hangnem okán olykor zajos fogadtatásra találtak. A kedvezőtlen recepció egyik példáját épp Magyarország szolgáltatta. A kifogásolt előadást Hermann Rüdiger,²⁰ a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut²¹ munkatársa tartotta Münchenben, 1931. január 16-án, „*Das Deutschtum in den unteren Donauländern*” címmel. A felháborodásnak a Milotay István szerkesztette napilap, a Magyarság adott hangot, amikor 1931. január 22-i számában (Csaba György cikke) Rüdigert pángermán becsmérléssel és magyarelles agitációval vádolta meg. A lap munkatársa ugyanis végigülte az előadást, amelyről megállapította, hogy a „*gyalázkodásoknak olyan tömegét zúdította az előadó a magyarságra és a magyar kormányra, amelyet több mint tízesztendei németországi tartózkodásom óta még nem hallottam és nem olvastam.*” A tudósító sérelmezte, hogy a müncheni egyetem egyáltalán otthont adott „*a tudománnyal semmi kapcsolatban nem lévő*” eseménynek, annál is inkább, minthogy „*ez a Rüdiger dr. nevű ügynök most Németország egész területét be fogja utazni, egyrészt, hogy Magyarország ellen gyűlöletet szítson, másrészt, hogy a magyarországi németiség 'visszanémetesítéséhez' újabb anyagi erőt gyűjtsön. De nem hallgatható el ez az orvtámadás azért sem, mert a magyar nemzetnek végül is meg kell tudnia, hogy kik azok a szelíd báránycikként Magyarországon utazó német professzorok és milyen célból látogatják meg a magyarországi németajkú községeket.*” A beszámolót tömör konklúzió zárja: „*Rüdiger dr. tudományos előadásának, úgylátszik, egyetlen célja az volt, hogy a magyarokra uszítsa a hallgatóságot, amely többször felháborodásának is adott kifejezést a magyarok ellen.*”²² (Előadásában Rüdiger a magyarországi németiség politikai vezetését is kritikával illette, s a kor szóhasználatában pejoratív kifejezéssel „magyarón”-nak [kritikátlanul magyarbarát, a német érdekeket eláruló] nevezte azt, ezért ragadta meg a lehetőséget a hazai német mozgalom feje, Bleyer Jakab, hogy – a lap megkeresésére – a Magyarság 1931. január 23-i számában kifejtse véleményét az elhangzottak kapcsán.)²³

3. A népiségpolitikai tevékenység kikristályosodása

1931. július 2-án tartott ülésén a Südost-Institut Alapítványi Tanácsa úgy döntött, visszafogja szervezőmunkája intenzitását a felvilágosító előadások tekintetében. Ennek oka nyilván nem a negatív külföldi visszajelzésekben keresendő, hisz az ilyen típusú visszhangok csak még inkább növelték az intézet ázsíóját a rokon szellemiségű népiségi szerveződések előtt, s amíg – egyelőre – nem az volt a fő prioritás a vezetés számára, hogy a nemzetközi tudományos vérkeringésbe respektálható szakmai tevékenysége útján nyerjen bebecsátást, addig tökéletesen elegendő volt a már megkezdett úton biztosítani az intézet létrehozását és fenntartását népiségpolitikai okokból támogató szervek jóindulatát. Az ülés jegyzőkönyve valóban nem is ezt a magyarázatot igazolja, hanem a résztvevők azon felismerését, hogy az előadássorozat teljesítette feladatát, amennyiben e rövid idő alatt sikerült az intézetet úgymond bevezetni, valamint „*érdeklődést kelteni az intézet feladatai iránt, és iskolázni a határkérdésekben érdekelt köröket.*”²⁴

A meghívott neves szakemberek által tartott előadások helyébe immáron az intézet munkatársai által vezetett kurzusok léptek, melyekhez segédanyagokat, jegyzeteket is összeállított az intézet. Trampler a déli és délkeleti németiség népiségi problémáival foglalkozó kurzusokat vezette, Schweizer honismereti foglalkozásokat tartott. Az összejövetelek mindig nagyszámú érdeklődőt vonzottak. (Valjavec visszaemlékezése szerint ő is ekkor, 1931-ben, még kezdő egyetemi hallgatóként került kapcsolatba az intézettel).²⁵ A kurzusok résztvevőinek megfelelő összetételét különlegesen fontos eredményként értékelte az Alapítványi Tanács. Nagy jelentőséget tulajdonított ugyanis annak, hogy a Studentenschaft [az egyetemi és főiskolai hallgatókat összefogó szerveződés], a hallgatói korporációk, valamint az országszolgálati bevételeik előtt felkészülő (a térség államaiban a német kisebbségek körében végzett felvilágosító és agitációs tevékenységet tudományos vállalkozásnak álcázó) egyetemista vándorcsoportok számára a Südost-Institut legyen az, amely útmutatást nyújt és ellátja őket anyaggal.²⁶

A kurzusok kísérőanyagaiként megjelentetett információs brosrák és tanulmányi segédletek feladata szintén az volt, hogy könnyen emészthető, populáris stílusban, megfelelő népiségpolitikai látókört biztosítson a célközönség, vagyis széles társadalmi rétegek számára. Ennek megfelelően az intézet gondoskodott ezek továbbításáról a legkülönbözőbb népiségi szervezetek és egyéb nacionalista körök irányába, a bajor kultuszminisztérium pedig lépéseket tett, hogy Bajorország iskoláiba is megtörténjen a példányok kihelyezése. Márpedig ennek a célközönségnek nem volt szüksége arra, hogy a tudományos kritériumokat kielégítő, megfelelő hivatkozásokkal ellátott korrekt szakkönyveket vegyen kézhez, ezért az említett kiadványok szándékosan más prioritásokat tartottak szem előtt: az érzelmekre ható válogatott képanyaggal, ám jegyzetapparátus nélkül láttak napvilágot; tudományos teljesítménynek semmi esetre sem tekinthetőek. Az 1935-ig megjelent kötetek mindegyikében aktív szerepet vállalt az intézet történész munkatársa, Kurt Trampler. Az első két gyűjteményes kötetet tanulmányokkal látta el, majd három füzetet saját neve alatt jelentetett meg.²⁷ E kötetek egyikének előszavában – az intézet vezetője, Karl Alexander von Müller tollából – azokat a gondolatokat olvashatjuk, melyek alapvetően meghatározták az intézet addigi irányvonalát, s melyek az eljövendő munka programját is adhatták. A cél tehát „*(...) a német népi öntudatot elmélyíteni és fellobbantani, a határ menti és a külföldi németiség bajait és veszedelmeit a hon tudatába vésni, valamint küszködő néptársaink számára megerősíteni annak bizonyosságát, hogy egy nagy és bátor nép áll mögöttük.*”²⁸

E többnyire tudománytalan publicisztikai panelekből építkező munkák jórészt azonos érvrendszerből merítenek, melynek alapja az, hogy az egész történelem „népiségek” és „néptalajok” harcaként fogható fel. Erről az alapról kiindulva aztán (különösen az elveszti-

tett I. világháború és a versailles-i békerendezés következményei, a területi elcsatolások, a fojtogató jóvátétel, valamint a hadsereg kényszerű leépítése függvényében) könnyen felébrszthető volt az olvasóban annak az érzése, hogy „a szeretett hon” – Trampler munkái esetében Bajorország – fenyegetésnek van kitéve.²⁹ Erre pedig a német nép csakis úgy reagálhat, hogy bátran felveszi az önvédelmi harcot. E nagy feladat megértéséhez csupán az első lépés az, amit – mások mellett – Müller professzor is patetikusan meghirdetett az intézet avatásakor, vagyis a népi összetartozás megélése. E kiélezett helyzetben a továbblépés is szükséges: a német nép élethalál-harcát kell hogy megvívja, s ennek jegyében kell egész szellemiségét, hozzáállását átalakítania. *„A bajor állam területén az kell legyen az intézkedések célja, hogy kialakuljon egy gazdaságilag teljesítőképes, kulturálisan magas színvonalon álló és célirányosan a népiségi harcra beállt határtartomány, melynek ereje a határon túli németek számára szellemi és lehetőség szerint anyagi támaszt is nyújt. (...) Csak egy olyan nép képes a határharcban helytállni, s tulajdonát és lelkét megóvni, amely a maga részéről a kicsiny napi harcokat is a lét és nemlét körül folytatott küzdelem komolyságával vívja”* – olvasható az intézet egyik kiadványában.³⁰

4. Az intézet korai időszakának értékelése

Ezekkel a gondolatokkal és korai éveinek inkább politikai, mint tudományos brosráival a Südost-Institut alkalmazkodott ahhoz a szellemiséghez, amely a kultúrát, annak terjesztését, s ezzel párhuzamosan a tudós munkáját is „harci tevékenységként” fogta fel. Részvév vált a „kämpfende Wissenschaft”-nak, hogy ily módon legyen hasznára a német nép újrafelemelése, hittel és magabiztossággal való eltöltése kapcsán évek óta folytatott fáradozásoknak. Mert ez a nép – vallották – rászolgált arra, hogy visszanyerje nagyságát. *„Kétezzer év története alatt a Volgától a brit szigetekig, az Északi-tengertől az észak-afrikai Atlasz-hegységig nem volt olyan ország, amely egyszer ne tartozott volna egy germán birodalom jogára alá”* – írja az intézet történész munkatársa, Trampler.³¹ Ilyen nagyszerű múlttal a háta mögött a németiség persze azt is megteheti, hogy nagy ívű pályát rajzoljon maga elé, amely következetes folytatása lesz eddigi, évszázados missziójának. *„A déli és délkeleti német néptalaj elnyerése és átalakítása a múlt nagy teljesítménye. (...) Ennek a birtok-állománynak a megvédése a jelen feladata. Az eljövendő idők hallatlanul nagy feladata pedig a dunai térség vezetése és újjárendezése”* – olvasható a konklúzió ugyanott.³² S hogy ne legyen kétség afelől, mely vezérlő elv alapján fog megtörténni a jelenlegi állami keretek felülvizsgálata, egyik szóban forgó munkájában a Südost-Institut munkatársa ezt is rögzítette: *„Mint ahogy minden délkeleti német terület esetében, itt sem az 1914-es birodalmi határokat kell az 1919-es birodalmi határokkal összevetni, hanem a zárt német nyelvterület határait kell a mostani birodalmi határokkal szembeállítani.”*³³

Az eddig elmondottak tükrében összességében tehát azt állíthatjuk, hogy a Südost-Institut tevékenységének korai, a 30-as évek közepéig tartó szakasza egyfajta „félíg politikai háttérintézmény” kategóriájának felel meg, s ezáltal igen kevés alapot teremt arra, hogy „tudományos intézet”-ként minősítsük. Indoklasként elegendő, ha akár az intézet túlnyomórészt népiségi szerveződésekkel fenntartott kapcsolatrendszerét, akár a népiségpolitikai tematikájú előadássorozatot, vagy akár az általa szervezett felkészítő kurzusokat és az ezekhez kapcsolódó segédanyagok és brosrák mondanivalóját, szakmai minőségét, nyelvezetét, célközönségét szemügyre vesszük. Ugyancsak hasonló következtetésre enged jutnunk az évtized közepén az intézet „szakkönyvtárában” fellelhető alig több mint félszáz kötet! – legalábbis e szerény állomány meglétét konstataálta Gerhard Seewann, a Südost-Institut könyvtárának egykori vezetője, az intézet 60 éves fennállása alkalmából kiadott

ünnepi kötetben.³⁴ Ez az állapot várta tehát 1935 őszén az intézetnél munkába álló Fritz Valjavecet, aki aztán szívós munkával – nem túlzás állítani – minden téren új irányt adott az intézeti munkának, amivel persze legkevésbé sem szándékozunk azt állítani, hogy a politika és a tudomány szoros kapcsolata lazult volna a II. világháborús összeomlásig. Alapvetően módosultak azonban a kutatási prioritások, a személyi állomány, a publikációs struktúra, valamint a nemzetközi (elsősorban a dunai térségre irányuló) kapcsolattartás. Mindez indokolja, hogy az intézet és a délkelet-kutatás új korszakáról beszéljünk a 30-as évek közepétől.

Ennek nyomán követésére és dokumentálására azonban a konferenciasorozat újabb állomása fog majd lehetőséget adni.

JEGYZETEK

1. Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon. Közép-Európai Közlemények. 2015/1. szám. 34–48. old.
2. A két világháború közti német történettudomány közelítése Köztes-Európa népeinek vizsgálatához. Közép-Európai Közlemények. 2014/3–4. szám. 99–106. old.
3. Kaser, Karl (1990): Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung, Böhlau, Wien–Köln. 92–119. old. A térség körülírásával és kutatásának metodikai kérdéseivel kapcsolatosan lásd Fritz Valjavec következő munkabeszámolóit: (1936): Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. Südostdeutsche Forschungen 1. 1–14. old.; (1941): Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. Südost-Forschungen 6. 1–37. old.; (1942): Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. Südost-Forschungen 7. 1–8. old. [Utóbbi két tanulmányban a „Südosteuropa”-fogalom kitágítását igényelte, beleértve ezentúl a Balkánt is.]; (1942): Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. Südost-Forschungen 7. 218–223. old.; (1943): Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik 1943. 1055–1092. old.; (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old. [Utóbbi munka a hidegháború korabeli német tudományos élet sablonos Kelet-Európa képének megváltoztatására és a Délkelet-Európa-kutatás önálló tudományterületként való elismertetésére irányuló törekvésnek is értékes bizonyítéka.]
4. Valjavec életútjáról egy egészen friss áttekintéssel rendelkezünk, mely a magyar és a nemzetközi szakirodalomban is az első terjedelmes és átfogó monográfia a német Südostforschung meghatározó jelentőségű személyiségéről. Vö. Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó, Budapest. (468 o.)
5. A Valjavechez és tudománypolitikai szerepéhez való kritikus viszonyulás látványos megnyilvánulása volt a Délkelet-Európa-kutatás nemzetiszocialista korszakbeli szerepét vizsgáló 2002-es müncheni konferencia [kötetté összerendezve lásd: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg, München.], ahol nem egy előadó – Michael Fahlbusch, Norbert Spannenberger – éles hangon bírálta Valjavec szerepvállalását a nemzetiszocialista hatalmi gépezet kiszolgálásában. Fahlbusch előadásában [lásd Fahlbusch (2004)] Valjavec Czernowitzban, az SS-csapatok oldalán teljesített fordítói tevékenységét is érintette, amivel állítólag letartóztatások és elhurcoltatások közvetett részesévé vált. E máig sem tisztázott szerepkör egyébként nem új felvetés, már Dorothea Willkomm munkájában [Willkomm (1979) 159. old.] is előjön. E kérdés tárgyalását az említett müncheni konferencián érzelmeiktől sem mentes vita kísérte. Újabban Ingo Haar Valjavecvel foglalkozó tanulmányában [Haar (2005)] foglalta össze – láthatóan polemizálva az említett konferencián Valjavec háborús bűnössé nyilvánításához nem csatlakozó Krista Zach és Gerhard Grimm felfogásával – Valjavec konkrét háborús szerepvállalását, Bukovinában töltött frontszolgálatának időszakát.

6. V. ö. Kleßmann, Christoph (1985): Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In: P. Lundgreen (szerk.): Wissenschaft im Dritten Reich. Frankfurt. 350–383. old., valamint Oberländer, Erwin (1992): Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich. Ein Bericht zum Forschungsstand. In: Uő: (szerk.): Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa; 35.) Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 12–30. old.
7. Az intézet történetéhez v. ö. Nehring, Karl (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In: Südost-Institut München 1930–1990. Uő: (szerk.): Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. München. 21–31. old.; Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 49–92. old.; Krallert, Gertrud (1972): Das Südost-Institut München, Stand 1971. In: Grothusen, Klaus-Detlev (szerk.): Symposium des Wissenschaftlichen Beirates der Südosteuropa-Gesellschaft am 25./26. Juni 1971 in München. Ergebnisse und Pläne der Südosteuropa-Forschung in der Bundesrepublik Deutschland und Österreich. München. 107–111. old.; Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.
8. Nehring (1990) 21. old.
9. Karl Alexander von Müller (1882–1964), történész, az egyik első Cecil-Rhodes-ösztöndíjas Oxfordban. 1914–1933 között a Südostdeutsche Monatshefte társkiadója, 1935–1945 között a Historische Zeitschrift kiadója. 1930-tól 1936-ig a müncheni Südost-Institut vezetője, innen emelkedik a Bajor Tudományos Akadémia elnökévé (1936–1944). 1945-ben kényszerszabadságot, emlékezései három kötetben jelentek meg (1951–66).
10. Willkomm, Dorothea (1979): Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie. Mag. Arb. Hannover. 124–125. old.
11. Harold Steinacker (1875–1965), Edmund Steinackernek, a magyarországi német nemzetiségi mozgalom vezéralakjának fia. Budapesti diákéveit követően Bécsben folytat egyetemi tanulmányokat (klasszika-filológia, történelem, jog). Egyetemi tanár Prágában, Innsbruckban (rektor 1938–1942). Munkásságának főbb területei: történeti segédtudományok (oklevéltan), középkori történelem, a Habsburgok története, Délkelet-Európa és a nemzetiségi kérdés. A „Südostdeutsche Historische Kommission” társalapítója (1958), haláláig a „Südostdeutsches Archiv” kiadója.
12. Münchener Zeitung. 1930. XI. 30. Deutscher Südosten. Eröffnung des Instituts zur Erforschung des Deutschtums im Süden und Südosten.
13. Kurt Trampler (1904–1969), történész, jogász, közgazdász végzettséggel került a müncheni Südost-Instituthoz, ahol a 30-as évek első felében ontotta a népiséggazdasági motivációjú, a veszélyeztetettség érzetére apelláló, egyértelműen a revíziós célokat támogató történeti pamfleteket, brosúrákat. A II. világháborút követően az ezotéria világában találta meg küldetését, lélekgyógyászként tevékenykedett, s az 50-es években a gyógyító energiát kézzel a közvetítő csodadoktorként híresült el.
14. Bruno Schweizer (1897–1958), filológus, nyelvész, 1935-ig a Südost-Institut, majd a Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe munkatársa. Termékeny helytörténeti kutatásai mellett nyelvészként tevékenykedett, kezdetben az izlandi nyelvvel, majd a cimberek eredetével, illetve azok longobárdokkal való rokonságával foglalkozott.
15. A szervezet a valamennyi keleti német egyesületet tömörítő birodalmi szövetség volt, mely az aktív „Grenzarbeit”-ot aktív „Volkstumsarbeit”-tal próbálta segíteni. A témához: Schaller, Helmut (2002): Der Nationalsozialismus und die slawische Welt. Verlag Friedrich Pustet. Regensburg. 142–143. old.
16. A Deutsche Akademie in München 1925. május 5-én jött létre a külföldi németiség tudományos kutatásának és ápolásának céljával. A szervezethez lásd Siebert, Erich (1971): Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938–1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wiederaufgenommene auswärtige Kulturpolitik. Ber-

- lin/Ost, (Diss.). 322–335. old.; Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 55–56. old.; Tafferner, Anton (1974): Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 68–73. old.
17. A témához lásd Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In: Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH. Frankfurt/Main. 215–240. old.
 18. Willkomm (1979) 134–135. old. Maguk az előadások nem maradtak fenn, csupán a referálók hasonló témában megjelentetett munkái kínálhatnak fogódzót az elhangzottak vonatkozásában.
 19. Karl Haushofer (1869–1946), geográfus. Katonai karriert követően 1913-ban doktorált, 1919-ben habilitált Münchenben, ahol 1921-től egyetemi tanár. 1934–37 között a Deutsche Akademie elnöke, 1938–41 között a Volksbund für das Deutschtum im Ausland elnöke. A „Zeitschrift für Geopolitik“ kiadója (1924–44). Már a 20-as évek óta jelentős befolyást gyakorolt az NSDAP politikájára, a „Lebensraum“-fogalom elterjesztője. Befolyása 1941-től visszaesett, miután tanítványa és barátja, Rudolf Hess Angliába menekült. Öngyilkos lett.
 20. Hermann Rüdiger (1889–1946), történész, geológus, fiatal éveiben sarkkör-kutató. 1923-tól a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut munkatársa, folyóiratának („Der Auslandsdeutsche“) szerkesztője, 1941-től az intézet vezetője. A 20-as évektől terjesztője a pannóniai térség németiségét összefogni hivatott „Donauschwaben“ fogalomnak. A II. világháborút követően az amerikai megszálló csapatok ludwigsburgi internálótáborában hunyt el tisztázatlan körülmények között.
 21. A szervezethez lásd Ritter, Ernst (1976): Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden.; Seckendorf, Martin (1994): Kulturelle Deutschtumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie. In: Jacobeit, Wolfgang – Lixfeld, Hannjost – Bockhorn, Olaf (szerk.): Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Böhlau. Wien–Köln–Weimar. 115–135. old.; valamint újabban Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau. Köln.
 22. V. ö. Csaba György cikke: Magyarország. 1931. január 22. (XII. évf., 17. szám). „Példátlan rágal-makkal izgatott Magyarország ellen a müncheni egyetemen egy német agitátor.” 7. old.
 23. V. ö. Magyarország. 1931. január 23. (XII. évf., 18. szám). „Bleyer Jakab elítéli a müncheni magyarellenes agitátor szereplését.” 7. old. Az újság a nevezett előadásnak leginkább azon kijelentései kapcsán várta Bleyer állásfoglalását, miszerint „a német kisebbség iszonyatosan szenvedett a magyar uralom idején a mostani Erdélyben és Délvidéken, sőt azt is mondotta, hogy a szerbiai és romániai németiség helyzete sokkal jobb most, mint régebben volt. Rüdiger magyargyalázó előadásában a csonkamagyarországi német kisebbség vezetőit és képviselőit sem tartja eléggé intranzigenseknek és úgy tünteti föl őket, mint akik ’tisztára magyarok’.” Válaszában Bleyer elhatárolódik az előadótól, mondván „(...) nem tudom, hogy információit honnan vette, és hozzá egyáltalában semmi közöm nincsen. Ha azonban tényleg megtette azon kijelentéseket – amint azt a Magyarország tudósítója állítja –, akkor rossz szolgálatot tett a magyar-német barátság ügyének. Amit mond, a cikk szerint, abból bizonyos dolgok állandóan tárgyalás alatt állanak a kormány és közöttünk, de az egész beállítás magyarellenes és ennél fogva mi a leghatározottabban elítéljük.”
 24. Willkomm (1979) 138. old.
 25. Valjavec (1956) 4. old.
 26. Willkomm (1979) 138. old.
 27. Trampler, Kurt (1931): Die Tschechische Gefahr für den bayerischen Osten. Das Bayernland 42/9. szám. „Bayerns Ostmark, ein gefährdetes Grenzland.” 275–284. old.; Uő. (1932): Das Vorfeld des bayerischen Grenzmark. In: Heiss, F. – Hillen Ziegfeld, A. (szerk.): Süddeutsche Ostnot. Berlin. 57–76. old.; Uő. (é. n.): Bayern im deutschen Grenzkampf. München.; Uő:

- (1934): Die bayerische Ostmark bedroht! München.; Uő: (1934): Not und Aufbau der bayerischen Ostmark. Schicksal eines deutschen Grenzlandes. München.
28. Trampler (1934): Die bayerische Ostmark bedroht! 4. old.
29. Lásd ehhez legújabban: Schaller (2002), különösen 83–88. old. (Die Bayerische Ostmark als Bollwerk gegen die Slawengefahr.)
30. Trampler (1931) 283. old.
31. Trampler (é. n.) 1. old.
32. Uo. 2. old. A Trampler elképzelései szerinti újjárendezést nem feladatom elemezni, ám a kifejezeten politikai ízű brosúra első lépésként Ausztria Németországgal való egyesülését szorgalmazza, ezután pedig a nemzetiszocialista „Großraumideologie” jegyében Délkelet-Európa gazdasági függőségének kiteljesítését.
33. Trampler (1931) 276. old.
34. Seewann, Gerhard (1990): Die Bibliothek des Südost-Instituts. In. Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 265–285. old., 268. old. Az egyedüli, valóban tudományos igényű vállalkozásnak az a könyvsorozat tekinthető, amelyet a Südost-Institut 1933-tól bocsátott útjára (kezdetben) a passauai Institut für ostbairische Heimatforschung partnereként.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beer, Mathias–Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München.
- Fahlbusch, Michael–Haar, Ingo (szerk.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München.
- Fahlbusch, Michael (2004): Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa: Ethnopolitische Berater als Tathelfer für Verbrechen gegen die Menschlichkeit. In. Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 175–214. old.
- Haar, Ingo (1999): „Kämpfende Wissenschaft“. Entstehung und Niedergang der völkischen Geschichtswissenschaft im Wechsel der Systeme. In. Schulze, Winfried – Oexle, Otto Gerhard (szerk.): Deutsche Historiker im Nationalsozialismus. Fischer Taschenbuch. Frankfurt/Main. 215–240. old.
- Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In. Scherzberg, Lucia (szerk.): Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich, Schöningh, Paderborn. 103–119. old.
- Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau. Köln.
- Kaser, Karl (1990): Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung, Böhlau. Wien–Köln.
- Kleßmann, Christoph (1985): Osteuropaforschung und Lebensraumpolitik im Dritten Reich. In. Lundgreen, P. (szerk.): Wissenschaft im Dritten Reich. Frankfurt. 350–383. old.
- Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag. Stuttgart.
- Nehring, Karl (1990): Geschichte des Südost-Instituts. In. Uő. (szerk.): Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 21–31. old.
- Oberländer, Erwin (1992): Historische Osteuropaforschung im Dritten Reich. Ein Bericht zum Forschungsstand. In. Uő. (szerk.): Geschichte Osteuropas. Zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa; 35.) Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 12–30. old.

- Oberländer, Erwin (1995): Geschichte Ostmitteleuropas – Selbstwert oder Funktion der Deutschen Geschhichte? Zur historischen Osteuropaforschung der 30er/40er Jahre. In: Michael Garleff (szerk.): Zwischen Konfrontation und Kompromiss. R. Oldenbourg Verlag. München. 25–36. old.
- Orosz László (2014): A két világháború közti német történettudomány közelítése Köztes-Európa népeinek vizsgálatához. Közép-Európai Közlemények. 2014/3–4. szám. 99–106. old.
- Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó. Budapest. (468 o.)
- Orosz László (2015): Adalékok a német „völkisch” történelemszemlélet fogadtatásához a Horthy-korszak Magyarországon. Közép-Európai Közlemények. 2015/1. szám. 34–48. old.
- Ritter, Ernst (1976): Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden.
- Schaller, Helmut (2002): Der Nationalsozialismus und die slawische Welt. Verlag Friedrich Pustet. Regensburg. 142–143. old.
- Seewann, Gerhard (1990): Die Bibliothek des Südost-Instituts. In: Südost-Institut München 1930–1990. Mathias Bernath zum siebzigsten Geburtstag. R. Oldenbourg Verlag. München. 265–285. old.
- Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 49–92. old.
- Spannenberger, Norbert (2004): Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 215–236. old.
- Trampler, Kurt (1931): Die Tschechische Gefahr für den bayerischen Osten. Das Bayernland 42/9. szám. „Bayerns Ostmark, ein gefährdetes Grenzland.” 275–284. old.
- Trampler, Kurt (1934): Die bayerische Ostmark bedroht! München.
- Trampler, Kurt (é.n.): Bayern im deutschen Grenzkampf. München.
- Valjavec, Fritz (1936): Wege und Wandlungen deutscher Südostforschung. Südostdeutsche Forschungen 1. 1–14. old.
- Valjavec, Fritz (1941): Werdegang der deutschen Südosteuropaforschung und ihr gegenwärtiger Stand. Südost-Forschungen 6. 1–37. old.
- Valjavec, Fritz (1942): Südosteuropa und der Balkan. Forschungsziele und Forschungsmöglichkeiten. Südost-Forschungen 7. 1–8. old.
- Valjavec, Fritz (1942): Zur Kritik und Methodik der Südosteuropa-Forschung. Südost-Forschungen 7. 218–223. old.
- Valjavec, Fritz (1943): Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Südosteuropaforschung. Jahrbuch der Weltpolitik 1943. 1055–1092. old.
- Valjavec, Fritz (1956): Fünfundzwanzig Jahre Südostinstitut 1930–1955. In: Festschrift aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens des Südost-Institutes München 1930–1955. München. 1–4. old.
- Valjavec, Fritz (1957): Die Eigenart Südosteuropas in Geschichte und Kultur. Südosteuropa-Jahrbuch 1. 53–62. old.
- Willkomm, Dorothea (1979): Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropa-historiographie. Mag. Arb. Hannover.
- Zach, Krista (2000): Die Anfänge der deutschen Südosteuropaforschung und die Münchner Zeitschrift Südost-Forschungen. In: Fassel, Horst – Waack, Christoph (szerk.): Regionen im östlichen Europa – Kontinuitäten, Zäsuren und Perspektiven. Festschrift des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde für Horst Förster. Tübingen. 267–301. old.
- Zach, Krista (2004): Friedrich Valjavec nach seinen privaten tagebuchartigen Aufzeichnungen (1934–1946). In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 257–274. old.